

ABU RAYHON BERUNIY ASARLARIDA XORAZM DAVLATIDA SULOLALAR BOSHQARUVI VA IJTIMOIY TURMUSH TARZI TALQINI

*Matyakubova Shahodat Xamidjanovna, Urganch Ranch
texnologiyalar universiteti o'qituvchisi*

THE INTERPRETATION OF DYNASTIC RULE AND SOCIAL LIFESTYLE IN THE KHOREZM STATE IN THE WORKS OF ABU RAYKHAN BERUNI

*Matyakubova Shakhodat Khamidjanovna, lecturer at Urgench
Ranch of University Information Technologies*

ИНТЕРПРЕТАЦИЯ ДИНАСТИЧЕСКОГО ПРАВЛЕНИЯ И СОЦИАЛЬНОГО УКЛАДА ЖИЗНИ В ХОРЕЗМСКОМ ГОСУДАРСТВЕ В ТРУДАХ АБУ РАЙХАНА БЕРУНИ

*Матякубова Шаходат Хамиджановна, преподаватель
Ургенчского университета технологий Ранч*

<https://orcid.org/0009-0005-0164-9607>

e-mail:

hamdamtarix@gmail.com

Annotatsiya: Maqolada Abu Rayhon Beruniyning asarlarida Xorazmda sulolalar boshqaruvi va ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy turmush tarzi haqidagi ma'lumotlar tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: Alfir, mil, "Iskandar erasi", Afrig', Arsamux, "Mina kechasi", "Turkasabos", Siyovush, Kayxusrav, Jayhun.

Abstract: The article analyzes the rule of dynasties and the socio-economic and political lifestyle in Khwarazm as depicted in the works of Abu Rayhan al-Biruni.

Keywords: Alfir, mil, "Alexander era", Afrigh, Arsamukh, "Night of Mina", "Turkasabos", Siyavush, Kaykhusraw, Jayhun.

Аннотация: В статье анализируется правление династий, а также социально-экономический и политический уклад жизни в Хорезма по произведениям Абу Райхана Беруни.

Ключевые слова: Альфир, миль, "эра Искандера", Африг, Арсамух, "ночь Мины", "Туркасабас", Сиявуш, Кейхосров, Джейхун.

KIRISH. Farzandlarimiz orasidan yangi avlod Beruniylarini, Ibn Sino va Ulug'beklarini, Xorazmiy va Farg'oniylarini tarbiyalab, voyaga yetkazishimiz kerak [1]. Buyuk qomusiy olim Abu Rayhon Beruniy arab xalifaligi bosqinidan keying qorong'u tarixni yoritishga harakat qildi va bir qancha ilmiy asarlarni meros qoldirdi. Beruniyning ilmiy qiziqishlari nihoyatda keng va turli-tuman bo'lgan. U qadimgi Yunonistondagi, Arab

xalifaligidagi fan tarixini, shuningdek o'z zamonasi fanini chuqur o'rgandi [2,b.42].

Beruniy inson xarakteri haqida gapirib, undagi xilma-xillikni inson tabiatidagi ziddiyat bilan tushuntirmoqchi bo'ladi: "Inson o'z tabiatida bir-biriga qarama-qarshi bo'lib, majbur qiluvchining majburiyati natijasidagina qo'shilishdan, qorishmalardan tarkib topgan badan egasidir" [3,B 6-7].

Beruniyning shaharlar, hunarlar, ayriboshlash, savdo, narx-navo, oltin, kumush, qimmatbaho toshlarni yig'ish, asrash kabilarga oid aytganlari ham ma'lum darajada har bir tadqiqotchini qiziqtiradi. Shuning bilan birga, Beruniy asarlarida boy va qimmatbaho tarixiy ma'lumotlar mavjuddir. Uning asarlarida xalqlarning diniy tasavvurlari, ularning urf-odatlar, axloqi, turmushi, mamlakatlarning geografik sharoitlari, ya'ni ob-havosi, daryolari, ko'llari, o'simliklari to'g'risidagi nodir ma'lumotlar uchraydi. Beruniy hamma odamlarni o'tmishdan kelajak uchun saboq olishga chaqiradi [2,b.67]. Islomgacha bo'lgan Xorazm davlati tarixini yoritishda Beruniyning ilmiy asarlari o'rni muhim hisoblanadi. Abu Rayhon Beruniy nafaqat O'rta Osiyoda, balki jahonda ilm-fanning shakllanishi va taraqqiyotiga katta hissa qo'shdi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METOD.

IX – XII asrlarda O'rta Osiyoda ilm-fan yuksak darajada rivojlandi. Bu davr *Rennesans* – “Uyg'onish davri” nomi bilan ataladi. Aynan shu davrda O'zbekiston hududida Muso al-Xorazmiy, Ahmad al-Farg'oniy, Abu Nasr Farobiy, Abu Rayhon Beruniy, Abu Ali ibn Sino kabi bir qancha qomusiy olimlar yetishib chiqdi. Mazkur buyuk olimlar ichida Abu Rayhon Beruniy Xorazm davlati tarixi haqida kengroq ma'lumotlar to'plashga harakat qilgan. Xorazmning islomgacha bo'lgan davri tarixini yoritish ancha murakkab jarayon. Chunki turli siyosiy jarayonlar oqibatida yozma manbalarning ko'pchiligi yo'q bo'lib ketganidan, biz bu davr tarixini yoritishda arxeologik, numizmatik, etnografik, epigrafik manbalarga tayanamiz. Maqola mazmunini yoritishda o'rta asrlar va zamonaviy muarrixlarning etnografiya, arxeologiya, geografiya sohalariga oid ma'lumotlarni konkretlik, ma'lumotlar tahlili, faktlar solishtirilishi, obyektivlik, xronologik ketma-ketlik, muhokama, asoslash, ilmiy xulosa, metodlaridan foydalanildi.

MUHOKAMA. Abu Rayhon Beruniyning “Osor ul-boqiya” (“O'tmish xalqlardan qolgan yodgorliklar”) asarida ilk o'rta asrlarda hukmron bo'lgan Afrig'iylar davrida hukmron bo'lgan sulolalarning ismlari, olib borgan siyosatlar, urf-odatlar, bayramlari, yil, oy, kunlarning nomlari qayd etilgan. Xorazmda mavjud taqvim, uning hisoblanishi boshqa xalqlarga nisbatan qiyosiy solishtirilgan holda bayon etilgan. Afrig' qurdirgan ming yillik qasrning buzilib ketishi bilan afrig'iylar

sulolasi qulashi simvolik tarzda bir vaqtga to'g'ri kelishi qiziqarli hodisa. Beruniy mazkur sulolaga mansub 22 ta shohni sanab o'tadi va 305-yildan 995-yilgacha hukmronlik qilgan bu podshohlardan ba'zilarining hukmronlik qilgani to'g'risida ma'lumotlar ham keltiradi [4,6.95]. Afrig'iy xorazmshohlar davridagi tarixni yoritishda yozma manbalar juda kamligi, Abu Rayhon Beruniy va boshqa muarrixlarning yozma manbalari va arxeologik manbalar orasida tafovutlarning mavjudligi islomgacha bo'lgan Xorazm tarixini yoritishda bir qancha qiyinchiliklar tug'diradi.

Abu Rayhon Beruniy xorazmliklarning oy va yillarni hisoblashda katta yutuqlarga erishganliklarini va bu munajjimlarning o'ldirilib yuborilishi natijasida xorazmliklarda oy va kunlarni hisoblashda ko'p adashishlar bo'lganligini ko'rsatib o'tgan.

Yilning aniq hisobini bilish har bir davr uchun ham muhim hisoblanadi. Beruniy o'z asarida yil hisobining muhimligini quyidagi so'zlari bilan asoslab bergan: “Biror o'tib ketgan yilning avvalidan hisobga olinadigan ma'lum bir muddatga tarix deyiladi. O'sha yilda turli alomatlar va dalillar bilan payg'ambar dunyoga kelgan yoki qudratli, sha'ni ulug' bir podshoh bosh ko'targan, yoki xarob qiluvchi umumiy to'fon, zilzila va halokatli yer yutish, halok etuvchi vabo va qattiq qahatchilik natijasida biror millat halokatga uchragan, yoki davlat va hukmdorlik bir xonadondan boshqasiga o'tgan, yoki biror din ikkinchisi bilan almashgan, yoki osmon hodisalaridan va yerning mashhur alomatlaridan biron muhim narsa yuz bergan bo'lishi kerak, bular uzoq asrlar va ko'p zamonlarsiz bo'lmaydi. Bunday hodisalar orqali ma'lum vaqtlar, tarixlar aniqlanadi, dunyo va dinga oid barcha ishlarda bunga ehtiyoj seziladi. Qadimgi tarixlarning eng avvalgisi va eng mashhuri bashariyatning boshlanishidir” [5,6.50].

“Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar” asarida forslar, yahudiy, xristian, zardushtiylar, arablarning yil hisoblarini tahlil qilib, ular o'rtasidagi ixtiloflarni ko'rsatib o'tgan. Shu jihatdan qadim tarixni ham bayon qilib o'tib, ajdodlar uchun katta tarix sahifalarini yozib qoldirgan.

Qadimgi xorazmliklar yil hisobini hisoblashdagi o'zgarishlarni ko'rsatib bergan. Xorazmliklar dastlab yil hisobini Xorazmga odamlar kelib joylashganidan boshlaganliklari ko'rsatib o'tgan. Xorazmga odamlarning kelib joylashganini

Iskandar erasi ¹ bilan quyidagicha tushuntirgan: “Ular Xorazmga odamlar joylasha boshlaganidan yil hisoblaganlar, bu Iskandardan to‘qqiz yuz sakson yil ilgari sodir bo‘lgan. Undan keyin Siyovush ibn Kaykabusning Xorazmga kelishidan, Kayxisrav va uning nasli Xorazmga podshohlik qilishidan yil hisoblaganlar. Shu vaqtda Kayxisrav Xorazmga ko‘chib, turk podshohligida o‘z hukmini o‘rnatgan edi. Bu voqea Xorazmga odam joylashishidan to‘qson ikki yil keyin bo‘ldi. So‘ngra ular yil hisoblashda forslarga ergashib, shohlar deb ataluvchi Kayxisrav naslidan bo‘lgan har bir podshohning hukm surish yilidan boshlaganlar. Nihoyat Kayxisrav naslidan bo‘lgan Afrig‘ podshohligi boshlandi. ...Keyin xorazmliklar Afrig‘ va uning avlodi podshohligidan yil hisoblaganlar”[6,6.69]. Qadimgi davrda xorazmliklarda o‘z yil hisobi amal qilgan va Siyovushiylar davrida esa, Xorazmda yil hisobi hukmron podshohlar o‘zgarishi bilan o‘zgarib turganligini ko‘rsatadi. Qadimgi davrda aksariyat xalqlarda yil hisobi shu tarzda olib borilgan. Bu Beruniy asarida ham yozib qoldirilgan.

Beruniy asarida Xorazm davlatining poytaxti Fir qasri Kat shahrida qurilganligi haqida ma’lumotlar bor. Arxeologik tadqiqotlar natijasida uning IV asrda bunyod etilganligi aniqlangan. Asarda quyidagicha berilgan: “Afrig‘ al-Fir o‘ziga qasr qurdi. U Aleksandr erasi bo‘yicha 616-yilda yuz bergan. Yil hisobini Afrig‘ avlodlari uning hukmronligi davridan boshlaganlar. Al-Fir qasri Xorazmdagi shaharning chekkasida qurilgan bo‘lib, loy va xom g‘ishtdan bunyod etilgan. Uchta mudofaa devori bo‘lib, bir-biri ichiga joylashgan. Ular bir-biriga nisbatan baland qilib qurilgan. Eng balandi podsho saroyi bo‘lgan. Bu qasr Yamandagi G‘umdon qasriga o‘xshagan, bu yerda u tubbalarning turgan joyiga kelganda bo‘lgan. ... Al-Fir o‘n mil² (16 kmdan ortiq) va undan ham uzoqdan ko‘rinib turar edi. Uni asosan Jayhun daryosi buzdi va vayron qildi, har yili uning bir qismini olib ketar edi. Aleksandr erasining 1350-yilida undan hech nima qolmadi”[6,6.64].

¹ Iskandar erasi – Salavka I ning Bobilni bosib olgan vaqti, ya’ni mil.avv.312 yil bilan boshlangan. Bu Salavkiylar erasi deb ham ataladi. Arshakiylar, Arab astronomlari va bir qator xalqlarda “Iskandar erasi” dan yil hisoblangan. Iskandardan yilni hisoblash Suriya hujjatlarida XX asrgacha davom etgan. wikipedia.org/wiki/Эра_Селевкидов. Murojjat vaqti. 25.08.2024.

Tadqiqotchilar Fil qal’asini hozirda Kat qal’asiga lokalizatsiya qilishadi. Kat shahri milodiy 305-yilda Afrig‘ tomonidan qayta ko‘shk sifatida bunyod etilgan. Abu Rayhon Beruniyning asaridagi muhim jihat, ilk o‘rta asrlarda Xorazmda hukmron bo‘lgan podshohlar nomlarining yozib qoldirilishidir. Asarda biror voqeani bayon etishda sulolalar ketma-ketligini bergan. Jumladan, uchinchi bobida quyidagicha keltirilgan: “Payg‘ambar alayhissalom kelgan vaqtda, Xorazm shohlaridan Arsamux ibn Buzgar ibn Xamgariy ibn Shaush Saxr ibn Azkajavar ibn Askajamuk ibn Saxxasak ibn Bag‘ra ibn Afrig‘ podshoh edi... Qutayba ibn Muslim Xorazmni ikkinchi marta fath qilgach, xorazmliklarga Askajmuk ibn Azkajavar ibn Sabri ibn Saxr ibn Arsamuxni podshoh qildi va uni shohlikka ko‘tardi. Xisravlar nasli qo‘lidan viloyat ketib, ularda faqat shohlik nomi qoldi, chunki shohlik ularga merosdek edi”. Xorazmni Qutayba egallagach, ilgarigi hukmron sulola o‘rniga yangi sulola hukmronligi o‘rnatilganligini ko‘rishimiz mumkin.

Ikkinchi joyda sulola hukmronligi tugashini quyidagicha ko‘rsatib o‘tgan: “...shahid Abu Abdulloh Muhammad ibn Ahmad ibn Muhammad ibn Iroq ibn Mansur ibn Abdulloh ibn Turkasabas ibn Shaushafar ibn Askajamuk ibn Azkajavar ibn Sabri ibn Saxr ibn Arsamuxdan keyin valiylik ham, shohlik ham ularning [qo‘li]dan chiqib ketdi” [6,6.70]. Asarda berilgan shohlarning nomlari arxeolog, lingvist va sharqshunos olimlar tomonidan tadqiq qilingan. Afrig‘iylar sulolasiga mansub 22 ta podshoh 305-yildan 995-yilgacha hukmron bo‘lganligi ko‘rsatilgan[7,6.122]. Arxeologik tadqiqotlar natijasida topilgan tangalar va ostodonlardagi shohlarning nomlarini o‘qib, tadqiqotchilar Beruniy asarida berilgan shohlarning nomlari to‘liq emas, degan fikrga kelishgan. Shu bilan birga, shu vaqt davomida Xorazmda ikkita sulola hukmronlik qilgan. Birinchi sulola vakillari nomlari no‘malum, ikkinchi sulola esa, afrig‘iylar deb ko‘rsatilgan. Birinchi sulola mil. avv. 20 yoki 10

² Миль – инглизларнинг ўлчов бирлиги бўлиб, “мингдан бир бўлак” деган маънони беради. Бир миль 1609,344 метрга тенг. wikipedia.org/wiki/Мил. мурожаат санаси. 13.08.2024.

yildan hukmronlikni boshlagan deb ko'rsatilgan [6,6.430].

Abu Rayhon Beruniy ma'lumotlarini tahlil qiladigan bo'lsak, arablarning Xorazmni egallaganidan keyin boshqaruv jarayonida o'zgarish kuzatiladi. Afrig'iylar sulolasi hukmronligi tugatilgan, ularda faqat rasmiy shohlik unvoni saqlanib qolgan, Arsamuxlar sulolasi esa, amalda hokimiyatni boshqargan. Qutayba ibn Muslim Arsamuxning beshinchi avlodini, ya'ni Askajamukni podshoh qilib ko'targan. Arablar hukmronligidan keyin, ya'ni 712-yildan keyin Arsamuxlar avlodidan 9ta podshoh hukmdor bo'lgan. Afrig'iylar sulolasiga mansub 22 ta podsho hukmron bo'lgan, degan g'oya ham tahlil talab hisoblanadi. Abu Rayhon Beruniy asarida Arsamux ibn Buzgarning sulolasini bergan va bu sulolada tilga olingan shaxslarning hammasi ham podsho bo'lganmi-yo'qmi noma'lum, tangalarda keltirilgan ismlarga to'g'ri kelmaydi. Shu jihatdan olib qaralganda bu masalani yanada chuqur ilmiy tahlil qilish lozim.

Arablar hukmronligi Xorazmning ijtimoiy, iqtisodiy, madaniy hayotida katta o'zgarishlarga olib kelgan. Yil hisobi ham o'zgarib, hijriy yil bilan hisoblana boshlangan. Diniy e'tiqodning o'zgarishiga bo'lgan harakatlar natijasida tilni, yozishni, tarixni biladigan, bilimli barcha xorazmliklar jismonan yo'q qilingan. Shu sabab, afrig'iylar davridagi tarixning ko'p jihatlari hozirgacha no'malumligicha qolmoqda. Abu Rayhon Beruniyning asarida xorazmliklar o'z sulolasi tarixini Siyovushdan boshlaydi, deb ko'rsatilgan. Siyovush o'rta asrlardagi arab va fors manbalarida uchraydi. Xorazmliklarning og'zaki ijodida ham saqlanib qolgan. Tangalarda tasvirlarga suvoriy ham asrlar davomida o'zgarmasdan kelgan. Tadqiqotchilar ham bu tasvir Siyovush bilan bog'liq degan fikrni beradilar. Beruniyning ma'lumoti bo'yicha ham Xorazmliklarda ikkinchi yil hisobi Siyovushning kelishi bilan bog'liq va Afrig' o'zini Qay-Xisrav avlodi deb sanagan. Shuning uchun sulolasini Siyavushiylar sulolasi deb hisoblaganlar [8,c.47]. Tadqiqotchilar Siyovushni afsonaviy podsho deb ko'rsatadilar. Siyovush tarixi bilan bog'liq voqealar "Avesto" va Abulqosim Firdavsiyning "Shohnoma" asarida ham bayon qilingan. S.P.Tolstov ilk o'rta asrlarga oid tangalarni tahlil qilib, mil. avv. I asrdan to milodiy VIII asrgacha Xorazmda zarb etilgan tangalarda "Xudo-suvoriy" sifatida tasvirlangan deb ko'rsatadi.

Beruniy asarida Xorazm hukmdori Turkasabos ismi ham yozilgan. U tadqiqotchilar tomonidan

tahlil qilingan. U Vizantiya manbalaridagi Turk xoqonligi shahzodasi Turksanf deb e'tirof etilgan. Bu ma'lumotlarni tahlil qilgan O.I.Smironov "Turkasabos" ismining lug'aviy ma'nosi "turk lashkarining sohibi" deb yozadi va Xorazmda bunday ismli hukmdorning uchrashini Xorazmning Turk xoqonligi tarkibiga kirganligida deb ko'rsatadi [9,c.28]. Xorijlik tadqiqotchi S.S.Gomech esa, "Turksanf" ismi asli turkcha so'z bo'lib, "Turk shad", ya'ni Turk shahzodasi degan ma'noda kelishini ko'rsatadi. Turksanfni Turk xoqoni Ismining o'g'li, degan fikrni ilgari suradi. A.Otaxo'jaev ham 576-yilda Istami yabg'u vafot etgach, uning o'g'li Bilga Tardu – Turksanf (Tourxanth) (576- 586) hokimiyatga kelgan, deb ko'rsatadi [10,6.26]. Abu Rayhon Beruniyda Shaushafardan keyin taxtni egallagan shoh Turksabasa bo'lgan, undan keyingi shohlarda esa ismlari o'zgargan, musulmonlarga xos ismlar qo'yila boshlangan. Abdulloh keyingi shoh bo'lgan.

Beruniy asarida xorazmliklarning yil, oy boshlari, rasm-rusumlari ham sug'dliklarnikiga o'xshaydi, deb ko'rsatilgan [6,6.265]. Xorazmliklar oylarda nishonlanadigan bayramlarni muqaddas deb sanaganlar. Bu bayramlar dastlab Oyga qarab belgilangan, keyinchalik esa, bayramlar ularning orasidagi kunlarga qarab belgilana boshlangan, chunki o'sha davrga kelib, oy va quyosh faoliyatini kuzatadigan munajjimlarning yo'qligi sabab bo'lgan. Abu Rayhon Beruniy asarida tabiatdagi o'zgarishlar bilan bog'liq bo'lgan 14 ta bayramlarni sanab o'tgan, shu oylar davomida shu bayram bilan bog'liq bo'lgan boshqa bayram kunlarini ham ko'rsatib, ularga imkon qadar ta'rif bergan. Xorazmliklar tomonidan o'tkazilgan 5ta bayram haqida hech qanday ma'lumot yo'qligini ko'rsatgan. Yilning boshlanishi yangi kun deb atalib, "Navsarji" deb atalgan bayramni nishonlashgan. Kunlar isiy boshlaganda "Hrvdad" (Xurvdad) bayrami o'tkazilgan, uning ma'nosi "Endi odamlar kiyimdan chiqadi", ya'ni og'ir kiyimlardan ozod bo'lish tushinilgan. Beruniy ma'lumoti bo'yicha bu kunjut va boshqa donli ekinlarni ekish vaqtiga to'g'ri kelgan. Kunlar soviy boshlagan vaqtda "Jiri" bayrami o'tkazilgan. Beruniy taxminicha, bu bayram kuzga to'g'ri kelishi kerak edi, lekin uning davrida u yoz o'rtasiga to'g'ri kelgan. Shu bayramdan 70 kun sanab, kuzgi bug'doy ekish vaqtini aniqlashgan. "Axshrivari" bayrami ham sovuq kunlarda o'tkazilgan. Bunda shoh o'zining turar joyini

o'zgartirishi bilan bog'liq bo'lgan. Sovuq kelishi bilan Xorazm shohlari shahar chekkasiga chiqib, shu joyda qishlagan. Davlat chegaralarini tashqi dushmandan himoya qilish uchun shunday yo'l tutganlar. "Avmri" bayrami ham sovuq kunlarda o'tkazilgan. Bu bayramda xorazmliklar yog'li non yopib iste'mol qilishgan. "Rimjd" (Rimjad) bahor oyining boshlarida, hali kunlar isimasdan oldin nishonlangan. Bu "Mina kechasi" deb atalgan va bu bayram bilan bog'liq afsona Beruniy asarida berilgan. Bu bayramda xorazmliklar bug'lanadigan va tutatiladigan dorilarni ishlatganlar, jin va yomon arvohlarning zararlarini daf etish uchun is chiqarib, ovqat pishirganlar [6,6.225].

Diniy bayramlarning oltitasi sanab o'tilgan. Ularning nomlari va qaysi oyda o'tkazilishi yozib qoldirilgan. Ispandormaji oyining oxirgi besh kunida va undan so'ng keladigan qo'shimcha besh kunida ham qabristonga taom olib borganlar va bunday odat xorazmliklardan tashqari forslarda, sug'dliklarda ham bo'lgan. Abu Rayhon Beruniy ilk o'rta asrlarda Xorazmda astronomiyaning rivojlanganligi to'g'risida ma'lumot bergan. Munajjim Xorazm tilida "axtar venik" bo'lib, ma'nosi "oy manzillariga qarovchi" bo'lgan. Xorazmliklar oy manzillarining nomlarini yodda saqlaganlar. Oy manzillari o'n ikki burjga taqsimlanib, burjlarning alohida xorazmcha nomlari bo'lgan. Xorazmliklarning burjlarni arablardan yaxshi bilishini Abu Rayhon Beruniy alohida ko'rsatib o'tgan [6,6.267]. Arablarning burjlar va ularning suratlarini bilmasligini misollar bilan asoslab bergan.

Dehqonchilik va chorvachilik ishlarini boshlash vaqtini aniq bilish zarurligini ta'kidlab, bularning hammasi yoritqichlarga, ya'ni osmon jismlarining harakatiga bog'liq deb ko'rsatadi. Xorazmliklarning munajjimlari ilk o'rta asrlarda yil hisobini, ya'ni qachon qanday dehqonchilik ishini boshlash lozimligini aniq bilishgan, keyinchalik esa bunday ilmga ega bo'lgan inson qolmagach, bayramlar nishonlanadigan vaqtlar ham vaqt o'tib o'zgarib ketganligini ko'rsatib o'tgan. Kabisali yillar vaqt o'tib ko'payib, kunlarni sanasa butunlay boshqa faslga to'g'ri kelgan, bu esa ekin ekish vaqtlarini aniqlashda muammolar keltirgan. Abu Rayhon Beruniy shunday paytlarda podshohlar qanday yo'l tutganliklarini ham bayon qilgan. Xorazmshoh munajjimlar maslahati bilan rimliklar va suryoniylarning oylari kabi kabisali yilni joriy qilgan. Bu voqea Beruniy ma'lumotida Iskandar

erasining ming ikki yuz yetmishinchi yilida bo'lib o'tgan, deb ko'rsatgan [6,6.270]. Bu sanani bugungi kun yil hisobiga solsak, $1270 - 311 = 959$ soni kelib chiqadi. Demak, bu voqealar 959-yilda sodir bo'lgan. Shu yildan boshlab xorazmliklarda ham kabisali yil taqvimidan foydalanganlar. Shu asosida dehqonchilik bilan bog'liq barcha ishlarni hisoblab borishgan.

XULOSA. Yuqoridagi ma'lumotlar asosida quyidagi xulosalar kelib chiqadi:

-Abu Rayhon Beruniyning "Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar" asari ilk o'rta asrlarda Xorazm tarixini, madaniyatini o'rganishda eng muhim va ilk o'rta asrlar tarixi haqida yozilgan yagona asosiy manba hisoblanadi.

-Abu Rayhon Beruniy o'z asarlarini yozishda turli fanlar va turli xalqlar kun kechiradigan geografik hududlarga oid ma'lumotlarni solishtirib, aniqroq yozib qoldirishga harakat qilgan.

-Abu Rayhon Beruniyning tarixiy asarlarida geografiya, etnografiya, etnogenetika, antropologiya, numizmatika, topografiya sohalariga oid ma'lumotlar kengroq holda keltirib o'tilgan.

-Abu Rayhon Beruniy Xorazmshohlar davlatida o'zigacha hukmronlik qilgan sulolar tarixini kengroq yoritishga harakat qilishi bilan boshqa manbalardan farq qiladi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Sh.Mirziyoyev. O'zbekiston yoshlar va talabalar forumida so'zlagan nutqi. 2021-yil 30-iyun.
2. И.Мўминов. Хоразмлик буюк энциклопедист олим. Тошент. Фан, 1973.
3. Beruniy. Kitob al-Javohir. Haydarobod, 1936.
4. И.Жабборов. Буюк Хоразмшоҳлар давлати. Тошкент, Шарқ, 1999.
5. Беруний Абу Райхон. Қадимги халқлардан қолган ёдгорликлар. – Тошкент: Фан, 1968.
6. Беруний Абу Райхон. Танланган асарлар. Қадимги халқлардан қолган ёдгорликлар (Осор ал-боқия). Ж.И. -Тошкент: О'zbekiston НМИУ, 2020.
7. Фуломов Я.Ф. Хоразмнинг суғорилиш тарихи.
8. Бируни Абу Рейхан. Памятники минувших поколений.
9. Смирнова О.И. Очерки из истории Согда.
10. Отахўжаев А. Илк ўрта асрлар Марказий Осиё цивилизациясида турк-сўғд муносабатлари.
11. Kurbanbayeva, M. (2023). Abu Rayhon Beruniy hayotiga doir ba'zi mulohazalar. Tamaddun nuri jurnali, 64-66.